

HET LAND VAN HERLE

Tijdschrift en contactorgaan

voor beoefenaars en vrienden van de historie van oostelijk Zuidlimburg

De Wiegelraderhof te Bingelrade

Een wandeling door de Onderbanken op een mooie herfstdag bracht ons naar de *Wiegelrader hof*, rustig gelegen, verschoond van het drukke verkeer, bij het gehucht Viel in de gemeente Bingelrade. Het is een van de grote boerderijen, die zich door de eeuwen heen gehandhaafd heeft en wier grondbezit tot in de vorige eeuw intact is gebleven. Reeds in 1423 wordt ze vermeld als een groot leen van Valkenburg ter grootte van 55 bunder en 10 roeden aan landerijen, beemden en weiden. Thans omvat ze nog 17 ha of $21\frac{1}{4}$ bunder. Het grondbezit is dus zowat gehalveerd.

In de loop der 16de eeuw is de hof nog al eens van eigenaar verwisseld. Zo behoorde hij in 1423 aan Johan van Tegelen; in 1544 aan Jonkheer Johan van Schoonrade, heer van Terheide, Terblijt en Tussenbroek; in 1545 aan de dochter van Hendrik van Gronsfeld, heer van Rimburch (haar afgestaan door de heer van Terheide); in 1558 aan Jonker Willem van den Bongart; in 1549 aan Jonker Huyn van Amstenrade. Deze verkocht hem in 1573 aan de landcommandeur der balie Aldenbiesen van de Duitse Orde: Wynand van Breyll voor 2.000 goudgulden. Het goed, dat tot de franse revolutie aan de Duitse Orde heeft toebehoord, was destijds verpacht voor 20 goudgulden 's jaars en 10 mudden rogge.

In 1581 verpachtte de landcommandeur de hoeve aan Antoon Eremans voor een „toust” (pacht) van 12 jaren, mits 's jaars te betalen: „7 mudden en 8 vat rogge, 16 goudgulden voor de terf, twee pond peper, twee potten gimber en te twee jaren een vet verken.”

De Duitse Orde bevestigde de waarheid van het gezegde: onder de kromstaf is het goed leven. Ze behandelde haar pachters human, zoals blijkt uit het volgende. In het jaar 1666 had de pachter Willem Moenen met tegenslag te kampen. Van zijn akker werden 15 bunder door hagelslag vernield. Het te velde staande gewas, koren en tarwe, alsmede erwten, bonen en haver waren voor een derde gedeelte verslagen. Uit consideratie voor dit aanmerkelijk verlies schonk de landcommandeur Emond Godfried van Bocholtz tot Orey hem de som van 643 gulden kwijt. Enige tijd later kwam hij zelf een bezoek brengen aan Wiegelrade en ziende, dat de vruchten op het veld niet veel beloofden, schonk hij de halve (pachter)

nog 224 gulden kwijt. Overigens lag de boerderij deze commandeur na aan het hart, want hij had de door ouderdom vervallen gebouwen in het jaar tevoren laten herbouwen. Hieraan herinnert een steen, die zich thans boven de huisdeur op de binnenplaats bevindt, waarop een in vieren gedeeld wapen, met in het eerste en vierde kwartier een kruis en in de beide andere kwartieren drie mannenhoofden in face, staat met een baronnenkroon er boven en de inscriptie EMONDUS BARO IN BOCHOLTZ ¹⁾ ET OREIL ²⁾ er onder.

Deze steen staat niet op de oorspronkelijke plaats. Bij verbouwing van de boerderij in 1909 kwam hij onder de kalk van een muur te voorschijn en is toen, een voorbeeld van monumentenzorg, na van de kalk ontdaan te zijn, boven de deur geplaatst. Blijkens de ankers in de buitenmuur is deze in 1762 gebouwd.

In het jaar 1796 werden de goederen der Duitse Orde door de Franse Republiek geconfisqueerd. De Wiegelderhof werd domeingoed en dat verklaart, waarom de gevelsteen onder de kalk zat: volgens voorschrift van de republiek moesten alle herinneringen aan het ancien régime uitgewist worden en daartoe behoorden ook de adellijke wapens.

De franse republiek verkocht de pachthoeve Wiegelrade in 1797 aan Jacob Eggen uit Stevensweert voor 1.830.000 livres, die met assignaten, vrijwel waardelooze papieren, werden voldaan. In 1864 werd de hoeve gesplitst. De familie Clooten uit Thorn verkocht 23 bunder, terwijl de pachter Bougie de hof en de rest der landerijen kocht. Deze verkocht de hoeve in 1884 aan Charles de Limpens. Uit diens nalatenschap is ze aan de Stichting de Limpens gekomen, waaraan ze nu nog behoort.

Thans is familie van de Weyer in de tweede generatie pachter der hoeve. Bouwkundig vertoont de Wiegelrader hof weinig merkwaardigs. Het is een gemoderniseerde gesloten hoeve met een aangebouwd nieuw woonhuis en de in een binnenplaats veranderde mestvaalt. Behalve de bovenvermelde gevelsteen is er niets opmerkelijks waar te nemen. Toch is er nog iets dat onze aandacht vraagt. Bij de modernisering van de koestal ontdekte men een gang, die onder de stal en de schuur doorliep. Hij was echter slechts over een korte afstand te volgen, doordat hij ingestort was. Dergelijke gangen komen in die buurt o.a. in Doenrade meer voor. Ze dragen de naam van „aagt”. Het moeten vluchtgangen geweest zijn, maar uit welke tijd ze dateren en waarvoor men zich in veiligheid wilde stellen is nog een open vraag. Omtrent de datering is iets af te leiden uit de aagt van Wiegelderhof. Deze begint namelijk in een kelder met een tonggewelf en in dat gewelf is de ingang van de aagt als een door een booggedekte opening ingemetseld. De aagt moet dus even oud of ouder zijn dan de kelder, die in ieder geval uit de herbouw van 1665 of vroeger dateert. Maar met dat al blijven de aagten een raadsel.

Een andere vermeldenswaardigheid van de Wiegelderhof was een bron op korte afstand van de woning in de huisweide. Deze heeft de hof altijd van helder water voorzien. In de droge zomer van 1911, toen bij grote

1) Becholt in 't noorden der Belgische provincie Limburg.

2) Orey in 't noordwesten der provincie Luik.

hitte van begin juli tot midden september geen regen viel, kwam de hele omgeving er water halen en nog raakte de bron niet uitgeput. Ze gaf het aanzijn aan de Quabeek. Sedert de twintiger jaren is de bron opgedroogd en net dezer dagen heeft men de laagte waarin ze lag met bij wegeaanleg vrijgekomen grond opgevuld.

Het opdrogen van de bron zal wel in verband staan met de werkzaamheden ondergronds in de mijn, want Wiegelrade ligt juist op de storing de Feldbiss, die van Rolduc naar Sittard loopt en de ondergrond in twee scholen verdeelt.

J. J. JONGEN

TERRA SIGILLATA

in het oudheidkundig museum te Heerlen

HOMONIEME OF GELIJKNAMIGE POTTENBAKKERS

Het moeilijke vraagstuk der gelijknamige pottenbakkers betreft zowel de Italische als Gallische pottenbakkers. Hun aantal is echter in Gallië veel groter. Zij zijn op verschillende plaaten en op verschillende tijd werkzaam geweest, zodat men ze vaak alleen maar kan onderscheiden op grond van hun producten t.w. vormen (vindplaatsen), stempeltaxten en andere merktekens.

Zo komt tegelijkertijd in La Graufesenque en Montans de pottenbakker *AMANDUS* voor. Ook in Heerlen komt zijn naam in de lijst van pottenbakkers voor. In La Graufesenque zijn van Amandus drie stempels bekend n.m. *AMANDI M.*, *OF. AMANDI* (teruglopend) en *AMANDI O* (teruglopend). In Heerlen één: *AMANDI*.

Is Amandus uit La Graufesenque nu dezelfde pottenbakker als die uit Montans? Op deze vraag kan geen beslissend antwoord gegeven worden. Hiervoor zou een nauwkeurig onderzoek van het in La Graufesenque gevonden materiaal noodzakelijk zijn. Maar wel bestaat de mogelijkheid, dat Amandus van de ene plaats (Montans?) naar de andere (La Graufesenque?) is getrokken ¹⁾.

Van hoeveel betekenis het probleem der homonimiteit der Sigillatapottenbakkers is, bewijst het beste het feit, dat in Oswalds Index ²⁾ niet minder dan 67 gelijknamige pottenbakkers zijn aangegeven, die buiten La Graufesenque ook te Montans, Banassac of Lezoux bekend zijn.

Als voorbeeld van een pottenbakker die gewerkt heeft zowel te La Graufesenque als Banassac vinden wij in *Heerlen* de naam *NIGER*, Stempel: *OFNGRI* op een kom Drag. 27, verder voor La Graufesenque en Lezoux de namen *ALBINVS*, Stempel: *OFALBIN* op Drag. 27, *MONTANVS*,

Dr. 27, Stempel: MONTAN, ROPVVS, Stempel: ROPVVS FE, Drag. 18. De naam SECVNDINVS, Stempel SECVNDINI en SECVNDVS F zien we in Heerlen als afkomstig uit Lezoux en O.-Gallië, maar ook komt hij voor te La Graufesenque.

De meest merkwaardige en interessante pottenbakker is wat zijn „zwerftochten” betreft wel VERECVNDUS. Te Heerlen kennen wij van hem een vorm Drag. 33, met op de bodem een gedeeltelijk leesbare stempel . . RECVDV. Zijn naam komt op sigillata van Frankrijk, Zwitserland en Duitsland zeer veel voor. Op grond van een diepgaande studie is door de terra sigillata-specialist Forrer voor deze pottenbakker een tijdsduur opgesteld, lopend over 25-40 jaren waarin Verecvndvs in verschillende fabrieken werkzaam is geweest. Wij krijgen hier een beeld van de mogelijkheden van een „naamsverplaatsing” van een pottenbakker, een verplaatsing die practisch het gehele terra-sigillataproductiegebied bestrijken kan.

Forrer komt dan met betrekking tot Verecvndvs tot de volgende etappen³⁾:

- I. Lezoux in Zuid-Frankrijk ca. 85-95 n. Chr. (d.w.z. ongeveer de tijd van Domitianus (81-96)).
- II. Windisch in Noord-Zwitserland, ca. 95-102 n. Chr. (d.w.z. ongeveer de tijd van Nerva, 96-98 en de eerste jaren van Trajanus).
- III. Ittenweiler en Heiligenberg in de Elzas, ca. 102-115 of 120 n. Chr. (d.w.z. ongeveer de tijd van Trajanus (98-117)).
- IV. Rheinzabern in de Pfalz ca. 115 of 120-125 of 130 n. Chr. (d.w.z. ongeveer de eerste tijd van Hadrianus (117-138)).

Hier hebben wij dus een markant voorbeeld van een „probleemoplossing”. Er zijn er echter meer die tot nog toe onopgelost zijn en dit waarschijnlijk wel zullen blijven. De kwestie der gelijknamige pottenbakkers heeft te veel facetten en het is daarom niet verwonderlijk dat men vaak twee dezelfde namen als identiek, van een persoon beschouwd, terwijl het in werkelijkheid niet zo is en omgekeerd. Zoals in het geval Verecundus van Forrer geeft in menig opzicht alleen een lange terra-sigillata-ervaring de juiste uitkomst, althans een uitkomst, die op grond van onbetwistbare feiten aanneembaar is.

Uit dit alles blijkt vooral één ding, namelijk de grote vitaliteit der sigillata-industrie en vooral van haar pottenbakkers. Want tenslotte waren zij het, waren het de zwerfers die het meeste ertoe hebben bijgedragen nieuwe kunstcentra te stichten, althans door hun rijke ervaring aan te moedigen, waarvan later de Westeuropese bodem in zo ruime mate zou getuigen.

1) Oxé, A. : La Graufesenque;
in: Bonner Jahrbücher 1936, H. 140/141.

2) Oswald, F. : Index of Potters' Stamps;
London 1931.

3) Forrer, A. : Die römischen Terrasigillata-Töpfereien von Heiligenberg-Dinsheim und Ittenweiler im Elsass;
Strassburg 1911, 666.

Associatie van terra-sigillatapottenbakkers

De eerste associatie van pottenbakkers ontstond in het begin der eerste eeuw na Chr., toen door de opkomst der Zuidgallische terrassigillata-industrie de italische productie uit Arezzo langzaam maar zeker van de gallische markt werd verdrongen. Om deze markt niet te verliezen hadden reeds italische fabrikanten arbeiders naar Gallië gestuurd om aldaar eigen bedrijven in het leven te roepen¹⁾.

Verscheidende dezer pottenbakkers sloten zich nu aaneen om nog beter aan de concurrentie het hoofd te kunnen bieden en zo ontstonden de eerste „pottenbakkersvennootschappen”.

Het waren vooral pottenbakkersmeesters uit het huis van Cn. Ateius, die naar Gallië trokken zoals Chrestus, Euhodus, Mahes, Xanthus en Zoilus. Van deze slaven of vrijgelatenen verbonden zich met elkaar Chrestus en Euhodus, Mahes en Zoilus, Xanthus en Zoilus.

De namen Xanthus en Xhrestus zijn ook bekend te *Heerlen*.

Zulke associaties van pottenbakkers hebben in de loop der terra-sigillata-industrie misschien om dezelfde redenen vaker plaats gevonden. Zo vinden wij ze in Lavoye (Oostgallië) en in het algemeen in de Argonnen terug, waarvan verschillende kentekenen een zeker bewijs geven. Deze kentekenen zijn:

1) de dubbele namen, o.a.:

CASSATVS-CAVANNVS.

IASSVS-CATVS.

IVSTVS-MEMOR — IVSTVS-TRIBVNVS.

MAIANVS heeft zijn naam geplaatst op vazen die reeds getekend waren door COMITALIS of door COMITALIS en EROTVS.

De dubbele naam CATVSVALIS komt op de vorm Drag. 31 voor in het *Heerlens* museum.

2) de graffieten op gestempeld aardewerk:

MARTIVS is te Lavoye gevonden op kommen, die geen naamstempel van hem dragen, maar de vijf graffieten die aanwezig zijn, tonen hun betrekkingen met pottenbakkers als AMENVS, TOCCA en TRIBVNVS.

3) stempels van een door het vuur vastgebakken massa aardewerk en verzameld in eenzelfde oven.

Hier is natuurlijk geen sprake meer van pottenbakkersassociaties, maar veeleer van een archeologisch bewijs van een gelijktijdig bestaan in eenzelfde oven van een zeker aantal tijdgenoten. Werkten zij voor eenzelfde patroon, waren het slaven of vrije mensen? Hierop hebben de vondsten en opgravingen tot nog toe geen afdoend antwoord gegeven. Tot deze categorie behoort een hele groep pottenbakkers²⁾.

A. ULRICH

- 1) Oxé, A. : Die ältesten T.S. Fabriken in Montans am Tarn; in: Archäologischer Anzeiger, Beiblatt zum Jahrbuch des Archäologischen Instituts, Bd. XXIX, 1914, 61.
- 2) Chenet, G. : La céramique Gallo-romaine d'Argonne du IVe siècle et la terre sigillée décorée à la Molette; Macon 1941, 198-200.

Imstenrade en het geslacht Scavendriesch

In zijn artikel „Imstenraadse Bijdragen”, deel II (1) merkt pater C. Damen OSB op, dat het hem niet waarschijnlijk leek, „dat de familie Scavendriesch op een zo ondergeschikt en voor hen onbetekenend landgoed als Imstenrade gevestigd zou zijn geweest”. De belangstellende lezer zij hier korthedshalve naar bedoeld artikel van pater Damen verwezen.

In de navolgende regels zal ik trachten het bewijs te leveren, dat de Scavendriesch wel Imstenrade en zelfs Soureth in leen hebben gehouden. Men kan bovendien van mening verschillen over het feit of Imstenrade al dan niet zo'n ondergeschikt en voor de Scavendriesch onbetekenend landgoed was!

Als uitgangspunt dient de tekst, zoals deze door Habets wordt gegeven (2) :

„Steven Driessche (Schavedriesch?) Johan's son van Emsenrode, hait ontfangen (overmits) Hr Claes Hoen Ritter ende Arnold van Bentsenroide den hoff zo Emsenroide mit XXXVI boenre. Item derselve (is man van) dat guet zo Soroit, dat Yngrams van Sursen was”. (Datering omstreeks 1386). Men zal zich onmiddellijk afvragen waarom de auteur achter Steven Driessche vragend Schavedriesch tussen () plaatst. Was het omdat hij vermoedde, dat Steven Driessche een verschrijving was van Scavendriesch of omdat het handschrift op dit punt moeilijk te ontcijferen was? Of raadpleegde hij een gebrekkige kopie van een origineel register? Dit laatste was m.i. absoluut het geval.

De volgende gegevens lossen het probleem op en wijzen de Scavendriesch inderdaad als leenmannen van Imstenrade en Soureth aan, t.w.

1. een denombrement en lijst der leenmannen en de lenen, die ze ontvangen hadden (afschrift anno 1444) (3) vermeldende:

„*Schavedriessche* Johans son van Emsenrode hait ontfangen heer Claes Hoen ritter ende Arnolt van Bensenroede den hoff zo Emsenroide mit XXXVI boenre. Item der selve dat guet zo Loroit (= verschrijving van Soroit) dat Ymgrams van Sursen was”. Hierop wees ik reeds in 1958 in mijn bijdrage „De historie van Huis Soureth” in *Anthraciet, Bedrijfstijdschr. der Willem-Sophia* (okt. 1958, p. 94 e.v.)

2. een origineel registertje bevattende een lijst van Valkenburgse leengoederen en leendragers, waaronder Heerlense, anno einde XIVE eeuw, vermeldende:

„Koen van Eichorn, den hoff zu Ymsenrode met XXXVI bonre Johans soen van Ymsenrode hait ontfangen overmits J. Cloes Huen Ritter ind Arnoldt van Bensenrode ontfangen als momber *Schavedriessche* syner kinder Karys Kathrine. Deselve Scavendriessche dat goit zo Sorou dat Ymergerans was van Sursen”. (4).

E. Slanghen was ook van mening, dat de Scavendriesch man te Valkenburg waren wegens de hof Imstenrade en Soureth. (5).

Tot meerder bewijs van de aanwezigheid der Scavendriesch op Imstenrade diene het volgende:

- a). een oorkonde van 1 februari 1428, waarbij *Johan Schaifdreische van Eimzenrode* aan Johan, Heer van Wynantzroede toestaat de aflossing van een rente van 13 mudden rogge, die hij hem heeft afgekocht en waarvoor deze hem de hof te Velden (= de hof Velde of de Vêl onder Wijnandsrade) verpand heeft. Medezegelaar was *Johan van Emzenrode, de vader van Johan vnd.* (6).
- b). een oorkonde van 17 september 1431, waarbij *Margriet van Kucheym, weduwe van Johan Schaeffdriessche van Ymsenroede* toestaat aan Johan, Heer van Winantzroede, een rente van 13 mudden rogge, die deze haar uit de hof te Velde heeft verkocht met 260 gulden in te lossen. Zegelaars waren Johan van Geytssbach, gen. van der Worm en Coen Pricke (7).
- c). het „Zeelboek hetwelck alle sondaeghs moet worden gelesen nae de sermoen” (anno 1598) waarin „Voor Joncker Johan Schaeffdries en voor sijn ouders” een jaardienst in de kerk van Simpelveld werd gehouden. (8).

Uit het vorenstaande is naar mijn mening de aanwezigheid der Scavendriesch op Imstenrade en ook Soureth ruimschoots aangetoond.

Genealogisch kan uit een en ander het volgende fragment worden samengesteld:

JOHAN SCHAIFDREISCHE VAN EIMZENRODE (YMSENROEDE)
leefde nog in 1428 (1.2.)

×
N.N.

JOHAN SCHAIFDREISCHE VAN EIMZENRODE (YMSENROEDE)
ontving ong. 1386 Imstenrade en Soureth in leen; 1.2.1428
overleden voor 17.9.1431.

Zegelt 1425 als vriend van Arnolt van Benzenrade een oorkonde. (9).

×
MARGRIETE VAN KUCHEYM.

17.9.1431 weduwe; hertr. voor 16.3.1437 *Johan van den Hoeve*.
(In het Zeelboek vnd. staat jaardienst voor „Johan van den Hoef en Jouffrouw Margareet van Koechem sijn huysvrouw”) (10).

kinderen: Karys (= Keris = Macharius) en Kathrine. Onder de jaardiensten in de kerk van Simpelveld was er een voor Bertrand Buitz van Imstenrade en Margaretha van Koechem. Was Bertrand de derde echtgenoot van Margaretha? H. W. J. DOHMEN

Bronnen :

1. „Het land van Herle”, 1959, pag. 115 e.v.
2. Jos. Habets, Geschiedenis van de Leenen van Valkenburg, pag. 456.
3. Archief Landen van Overmaas 823, Rijksarchief in Limburg. Nr. 819 van hetzelfde archief geeft echter abusievelijk Steven Driesch. Waarschijnlijk gebruikte Habets deze kopie.
4. Leenregister anno einde XIVE eeuw, Gemeente-archief van Heerlen.
5. E. Slanghen, Bijdragen tot de geschiedenis van het tegenwoordig Hertogdom Limburg, 1865, pag. 115.
6. Oorkonde nr. 166 in Archiv Paffendorf, Staatsarchiv Düsseldorf.

7. idem oorkonde nr. 183.
8. Memorieboek van Pastoor Arnold Didden van Simpelveld, R.A.L. Een kopie daarvan is in mijn bezit.
9. Ernst Tode, Chronik der Retersbeeck-Schaesberg, p. 32.
10. Oorkonde nr. 200 in Archiv Paffendorf, St. A. Düsseldorf en Memorieboek Didden.

Boerenspiegel

III.

De maand maart dient zich in de regel aan met de bekende buien, die even plotseling als ze opkomen kunnen overslaan in heldere zonneshijn met doorschijnend blauwe hemel. De boer vindt deze onbestendigheid voor lentemaand zeer normaal en hoopgevend.

Minder gunstig was — en dat kwam bij de strenge winters zoals die van 1963 meer voor — dat de maand maart nog zuchtte onder de naweeën van een langdurige winter. Dan was er in maart geen sprake van „oethautswerk” op de akkers. Deze laatste toestand deed de oude boer zeggen: „Veur hauf meert zeen ich nog lever 'ne wouf i-ge-veldj, es ei paerd”. Deze zegswijze wilde uitdrukken, dat de grond te stug en de stijf was om een vroegtijdige bewerking te verdragen en meer schade zou doen dan een stelende of rovende wolf, die het vooral op de schaapstallen had gemunt (structuurverslechtering van de grond).

Nemen we deze manier van zeggen maar letterlijk gemeend voor de oude tijd. De wolfsplagen behoren voor onze streken nog niet zo heel lang tot het verleden. In de achttiende eeuw waren de premies van de overheid op het doden van wolven nog volop in zwang. Erger nog, we vinden veel later (1810-1811) zelfs een in 't frans opgestelde lijst uit 't Middenlimburgse Beesel en omstreken van door wolven verscheurde of gewonde kinderen. En zeer opmerkelijk is, dat deze rampen toen niet uitsluitend in de wintermaanden, maar ook in de overige tijd van 't jaar gebeurden. Ondanks de spreuk die we boven aanhaalden, zien we de oude boer toch maar, als 't enigszins kon, zijn paardebonen in de maand maart uitzaaien. De ondervinding leerde hem dat het gewas dan veel minder aan bladluizen leed.

Een zeer humoristisch uitgedrukte zaaieregels bij de paardeboon was: „Paesjbone mos-te zo dun zeeë, dat later 'n geit d'r in zou konne „lamme” zonger get te bederve”. Een te dichte zaai schaadt wegens de bladrijke van het gewas inderdaad de zaadopbrengst.

Men kende vroeger op de boerderij een gezaaid mengsel van paardebonen en haver (soms nog met toevoeging van erwten), dat de naam droeg van „roe-goud” (rauw goed). Dit leverde ten slotte een zeer begerd krachtvoer voor het vee in een tijd, dat de eiwitrijke handelsvoerders nog zo goed als onbekend waren, uitgezonderd dan de kleine hoeveelheden raapzaadkoek en lijnmeel. Een geslacht na ons zal geen boerenjongen meer weten wat „roe-goud” was.

De „moreboon” (moderne naam: „tuinboon”) is zeer verwant aan de paardeboon en werd in de boerentuin zeer vroeg gelegd, gedachtig de andere spreuk: „Wae morebone wilt aete, maag de maondj meert neit vergaete”.

Wanneer in maart-april zo langzaam groei kwam in de wintergranen, kwam er ook schot in de onkruiden. Men zag dan in de oude tijd hoe armere vrouwen de velden bezochten en deze onkruiden uittrokken op de korenakkers; dat was het zogenaamde „kroeën”. Ze verzamelden haar gewin in grote zakken of ook in de bekende grijze voorschoten, die ze zakvormig toeknoopten. Zo kwam er tenminste enige opruiming van korenbloem, krök (bolderik), wilde spurrie, akkerdistel, enz. Met haar vrachten op het hoofd togen ze naar huis, waar al dat goedje in de voerketel als veevoer werd gekookt en het toch al bedompte keukentje met „onuitsprekelijke” geuren werd vervuld.

Na het luiden van de avondklok was het „kroeën” in de velden volgens oud gebruik verboden tot zonsopgang. Men schijnt aan de akkerdistel nog al bijzondere waarde te hebben gehecht als rauw voedsel voor geit en schaap, die de melk en daarmee zelfs de boter leverde voor het landarbeidersgezin van vroeger. We tekenden eens op uit de mond van een oud vrouwtje die distels „gekroed” had voor haar geit: „Zo mennig distelbuimke, zo mennige laepel ruimke” (room).

Mogen we als merkwaardigheid vermelden, dat op het Limburgse platte-land volgens oud gebruik de honden „geknuppeld” moesten lopen, dus met een dwarsknuppel aan de hals, die tot op de grond hing, vanaf half maart tot het koren drie halmknopen had. Die knuppel belette de honden door het jonge graan te lopen en veel graan te vernielen. Ook werd hiermede beoogd, dat er door de honden geen schade aan de jonge wildstand werd aangebracht. Later eiste de heer van Stein ineens het hele jaar knuppeling der honden, waarover een proces werd gevoerd, dat de dorpsheer in hoogste instantie verloor.

Van april toe, als Palmzondag er geweest was met de Palmenwijding, gingen de boer en zijn vrouw op Paasmaandag na de Vespers de velden in met de gewijde palmtakken. Op iedere begroeide akker die de hunne was, werd een gewijd palmtakje gestoken. Meestal gebeurde dat zonder meer, maar toch met de wens in 't boerenhart, dat met dit gewijd takje Gods onmisbare zegen zou komen over het groeiende graan en de groenende klaver. Deze wens werd echter ook wel eens vergezeld van een gesproken rijmpje:

„Dit päümke is gewied,
dat God dees vrucht gebenediet.”

Tot zover is het prachtig, maar dan kwam somtijds nog een tikje van een oude vruchtbaarheidsritus, of wat daarop staalt, de schone wens compleet maken met verwijzing naar het geplante palmtakje:

zo mennig blaedje,
zo mennig vaetje;
zo mennig tekske,
zo mennig zekske!

Deze tocht door de velden van boer en boerin was natuurlijk tegelijkertijd een inspectietocht en dat niet alleen van hun eigen gewassen. Ontmoetingen met andere „palmstekenden” waren niet uitgesloten, waarbij wederkerige belangen en verlangens werden aangesneden.

W. VROMEN

Brandweermaatregelen

Op het algemeen Rijksarchief te Brussel berust in het archief van de *Raad van State* op datum van 25 februari 1537 een document, dat voor de organisatie van het brandweerwezen in het land van Valkenburg enige gegevens bevat. Bij monde van de jonkers Johan van Amstenrade, Johan van Schaloun en Anthonis van Bentzenrade, namens de ridderschap en de leenmannen van het land van Valkenburg, wordt „allen ende eenen iechelichen” meegedeeld, dat het „ons alde usantie ende gebruyck ende loeflich herkommen” is, dat, wanneer er brand uitbrak en men de klok hoorde luiden, de leden van de ridderschap en de leenmannen op aanwijzing van de schouten verplicht zijn de brand te helpen keren „vanden morgen totten aevont” en dat „op hueren kosten”. Ook de plaatselijke schutterijen schijnen hier als een soort vrijwillige brandweer hulp te hebben geboden, alhoewel zulks niet steeds uit de voorhanden bescheiden blijkt.

In elk geval had de z.g. klepperman of nachtwacht de taak om o.m. toe te zien op het uitbreken van brand. Wij kunnen ons voorstellen, hoe zijn gestalte door de stille, slecht- of niet-verlichte straten en buitenwegen trok en zijn schommelende lantaren een fantastisch licht wierp tegen de lage huizen.

Van brandweermateriaal kunnen we nauwelijks spreken. Naar aanleiding van een *brand, die op Douvenrade* onder Terworm te Heerlen op 6 september 1779 was uitgebroken, en waarbij geen brandemmers bij de hand waren, besloot het Heerlens Banksbestuur, dat er een voldoende aantal *brandemmers, haken en ladders* moesten worden aangeschaft. Deze werden verdeeld over de 3 parochies van Heerlen en respectievelijk opgeslagen in een afsluitbare plaatsruimte van de Pancratius-, de Martinus- en de Laurentiuskerk. Met dit primitief materiaal en de diverse waterpoelen moest men het dan maar doen. De emmers zullen van hand tot hand zijn doorgegeven.

Hiermede wordt bevestigd hetgeen de heer Wouters reeds betoogde: bij felle brand was ons historisch brandwezen eenvoudig niet in staat tot afdoende blussing. De getroffen en waren geruïneerd.

Een typisch voorbeeld hiervan geeft een request van de pastoor van St. Pancratius te Heerlen, anno 1621 september 28, gericht aan de Rekenkamer te Brussel. Het pastoraal huis was tengevolge van vijandelikheden tijdens de 80-jarige oorlog, als zijnde van *hout* opgetimmerd, afgebrand.

Enige van zijn voorgangers waren in de *kerktoren*, van steen gebouwd,

gaan wonen; anderen hadden hun intrek in een gehuurd huis genomen. Het request beoogde nu toestemming te verkrijgen om in het Ravensbos, dat de hertog toebehoorde, enige bomen te kappen teneinde hiervan het benodigde bouw materiaal te doen vervaardigen. Dit verzoek werd ingewilligd.

Op Paasmaandag 1606 sloeg de bliksem, des namiddags om 2 uur, in de kerktoeren van de St. Pancratiuskerk. Ook dat betekende weer een ramp, méér dan twee jaren na datum, op 25 juli 1608, delibereerden „enige van Adel, de schout, schepenen en burgemeesteren” over het „provisioneel opnemen van enige sommen” teneinde de toren „tot salvatie der clocken als anderssints” op te bouwen!

L. v. H.

De Joodse Begraafplaatsen te Heerlen

(Vervolg op artikel in afl. 6 van 1960, blz. 128-130)

Op 15 juni 1779 had op verzoek van Moijses Benedict de officiële inschrijving plaats van bovenstaand contract, ten overstaan van de schepenen Jan Bernard van Cotzhuijsen en Jan Leonard Wintgens en de secretaris Godefridus Petrus Thaddeus Landman.

L. v. O. no. 2050, p. 285.

De in de overeenkomst van 11 juni 1778 genoemde „coolhoff” — tuin —, oorspronkelijk een weide en gelegen achter het huis de Kroon, tussen de schuur en de Joodse begraafplaats, wordt ook nader aangegeven in het Leggerboek — Dorprotte — folio 1:

„Coolhoff. Een gedeelte leggende over de Theems, voorheen een weyde, den Sneijhoff genoemd, belast met vier vaeten rogge aen de Geestelyke Sack renten, bij redemptie — aflossing — ad 18 stuyvers betaalt worden. volgens quitantie folio 109.”

Een periode van 33 jaar, waarin een revolutionaire omwenteling vanuit Frankrijk zich over een uitgestrekt gedeelte van West-Europa uitbreidde, ging voorbij, vooraleer de Joodse begraafplaats te klein werd.

Inmiddels was ook Heerlen onder Frans bestuur gekomen (a.o. 1794). Op 7 maart 1811 kwam de aangelegenheid in de vergadering van de gemeenteraad aan de orde. De vertaalde tekst van de betreffende notulen verraadt een niet al te beste stijl, maar duidelijk is een en ander toch wel: „De Heer Burgemeester zet uiteen, dat het algemeen bekend is dat de begraafplaats van de Joden te Heerlen te klein is geworden, zodat de Joden op het oogenblik niet in staat zijn er een begrafenis te verrichten, aangezien de joden een van hun doden niet kunnen begraven op een plek waar te voren een begrafenis is geweest en waar zij beenderen tegenkomen.

Om definitief aan hun bezwaren recht te doen, heeft Mijnheer de Burgemeester van de Heer Anton Sogeler een plaats gekocht gelegen te Heerlen, genoemd in het Dootleger, omvattende 4 are 47 centiare (22½ kleine roeden), voor de som van 60 francs 50 centimes.

Aangezien deze plaats meer dan voldoende is om er de begraafplaats van de Joden te vestigen en ze op een plek gelegen is waar dat op geen enkele wijze aan de openbare gezondheid schade kan doen en ze voldoende van het dorp verwijderd ligt.

De Gemeenteraad machtigt Mijnheer de Burgemeester om aan de Joden van Heerlen een gedeelte van het bovengenoemde terrein aan te wijzen, dat voor hun begrafenissen voldoende zal zijn. Te dien einde zal hij kunnen beschikken over een som van 60 francs 50 centimes voor de koopprijs van dat terrein, 2de een som van 20 francs om het kerkhof te omgeven met een groene haag — totaal: francs 80,50.”

7 Augustus 1811 kwam een tegenvoorstel van Joodse zijde ter tafel. De inhoud van de betreffende tekst kan iets beknopter en duidelijker als volgt worden weergegeven:

Voor Burgemeester Kemmerling verscheen de Jood Michel Canter, wonende alhier. Hij zeide dat het door de Burgemeester aangeboden terrein in het Dootleger slechts met formaliteiten verkregen zou kunnen worden. Ook hadden enigen van hen — Joden — blijk gegeven van ontevredenheid over deze plaats. Om alle moeilijkheden af te wenden heeft hij gratis en zonder vergoeding te vragen aan de Joodse Gemeente afgestaan een gedeelte van een aan hem toebehorend stuk bouwland gelegen te Heerlen, genoemd op Schinkelsteeg. Dit perceel, groot 2 are 484 miliare of 12 kleine roeden had de volgende belendingen: ten noorden Schinkelsteeg — de tegenwoordige Stationsstraat — ten oosten Kinderen Dautzenberg, ten westen Bernard Beukers, ten zuiden Michel Canter zelf met de rest van het land. Deze gratis grondoverdracht doet hij enkel om een goed hart te tonen, zowel jegens zijn — kerkelijke — gemeente als jegens de hele gemeente — Heerlen —. Deze plaats zal voor altijd in het gebruik moeten blijven van de Joodse Gemeente om er haar doden te begraven. Tenslotte stelt Michel Canter nog als voorwaarde, dat de oude begraafplaats — achter het huis de Kroon — onder politietoezicht zal komen, opdat aldaar in het geheel geen opgravingen zullen worden gedaan in strijd met de te dien opzichte bestaande wetten. Was getekend: M. Canter.

Het voorstel werd aanstonds gunstig ontvangen: „De ondergetekende Burgemeester van de gemeente Heerlen, gezien het aanbod hierboven gedaan door de Heer Michel Canter, heeft het aangenomen, enkel en alleen mits de Joden de begraafplaats laten omgeven door een groene haag, zij zich wat het begraven betreft richten naar de wet en het reglement, en de begraafplaats onder toezicht van de plaatselijke politie zal blijven. Heerlen de 7 augustus 1811, getekend J. G. Kemmerling.”

7 September 1811 werd een en ander door de Gemeenteraad goedgekeurd.

Zowel de begraafplaats aan het Moorestraatje als die op Schinkelsteeg waren niet ver van de synagoge — het Joodse kerkgebouw — verwij-

derd. Dit gebouw stond nabij de Veemarkt — thans Wilhelminaplein. Op 27 februari 1852 diende de Joodse Kerkeraad een verzoek in bij de Gemeenteraad alhier om een subsidie van f 63,— te verkrijgen tot dekking van de kosten voor uitgevoerde noodzakelijke herstelwerkzaamheden aan de synagoge. Op voorstel van de voorzitter werd een commissie van drie leden uit de Raad benoemd om „de gedane herstellingen aan de synagoge te onderzoeken, en haar verslag daarvoor uit te brengen.” 9 Maart 1852 besloot de Raad, na het verslag van de commissie van drie te hebben gehoord, aan de Joodse Gemeente een subsidie van 35 gulden te verlenen „voor de reeds gedane en nog te doene herstellingen van de bedoelde synagoge.”

De oude Israëlietische begraafplaats achter het huis de Croon heeft tot in de Franse tijd (1811) dienst gedaan. Oude Israëlieten kwamen daar nog omstreeks de helft der vorige eeuw op de destijds reeds onzichtbaar geworden graven hunner ouders bidden.

P. Peters, De Maasgouw 1923, p. 28.

Het terrein op Schinkelsteeg. — Stationsstraat — heeft gedurende een tijdsverloop van 87 jaar als begraafplaats voor de Joodse Gemeente dienst gedaan — van 1811 tot 1898 —. Toen werd ook deze plaats te klein. Toch was er geen sprake van een belangrijke toename van het aantal Joden te Heerlen sinds het jaar 1808, toen er 47 waren.

In 1896 telde de Joodse Gemeente alhier ongeveer 50 leden. — Gedenkboek Parochiale Schoolvereniging Heerlen 1914-1939.

De begraafplaats lag op het einde van de 19de eeuw aan de buitenkant van het centrum, dat zich snel uitbreidde.

Op 24 augustus 1897 werd deze aangelegenheid in de vergadering van de Gemeenteraad aan de orde gesteld. We lezen in de notulen:

„De heer W. vraagt wanneer eindelijk het Israëlietisch kerkhof zal verplaatst worden.

De Voorzitter — Burgemeester Charles de Hesselle — antwoordt dat dit moeielijk spoedig gaat, eensdeels omdat er vele formaliteiten aan verbonden zijn, anderdeels omdat de passende percelen zo schaars zijn. Hij heeft tenminste reeds met enige leden van de Raad, maar vergeefs, naar een geschikt stuk grond uitgezien. Daar de heer W. het verplaatsen van het Israëlietisch kerkhof minder moeielijk acht, verzoekt de Voorzitter hem, om zelf eens naar een passend terrein te zoeken, 'tegen de heer W. gaarne wil doen.”

7 September 1897, twee weken later, besprak men in de Raadsvergadering het, overigens niet bevredigende resultaat hiervan:

„De Voorzitter deelt mede, dat de heer W. zo vriendelijk is geweest een stuk land uit te zoeken tot aanleg van het te verplaatsen Israëlietisch kerkhof. Dit stuk land is gelegen op de Benzenraderweg en te koop voor fl. 5,— — vijf gulden — de kleine roede — een kleine roede = 22,7 m². De Voorzitter merkt op, dat het Dagelijks Bestuur — Burgemeester en Wethouders — vroeger ook al dit perceel op het oog had, maar bij een lengte van 145 meter is het slechts 7 meter breed. De heer W. erkent dat het stuk smal is en er betere te vinden zijn. Deze zaak wordt uitgesteld.”

Een bekend spreekwoord zegt: Komt tijd, komt raad. Een herfst ging voorbij, een winter ging voorbij, een nieuwe lente deed zijn intrede. De Joodse Gemeente bleef echter met de te klein geworden begraafplaats in de moeilijkheden zitten. Van die zijde werd daarom tenslotte de kwestie weer op het tapijt gebracht:

27 mei 1898 vermelden de notulen: „De Voorzitter leest een verzoekschrift voor van het Bestuur der Israëlietische gemeente, waarin gevraagd wordt hare begraafplaats te mogen uitbreiden.

Ofschoon het al of niet verlenen van die gevraagde toestemming tot de bevoegdheid van het Dagelijks Bestuur behoort, wenst de Voorzitter toch het gevoelen van den Raad te hooren.

Men is het eens dat afwijzend moet beschikt worden op dit verzoek, aangezien uitbreiding van de Israëlietische begraafplaats in strijd zou zijn met het algemeen belang dezer gemeente.”

Er diende evenwel een oplossing voor het probleem gevonden te worden en Burgemeester en Wethouders bleven er aandacht aan besteden.

7 Juli 1898 „deelt de Voorzitter — Burgemeester de Hessele — mede, dat het Dagelijks Bestuur ingevolge machtiging van den Raad het huis met tuin en boomgaard naast het kerkhof — aan de tegenwoordige Akerstraat, destijds aldaar genoemd te Koolhoven — heeft aangekocht voor fl. 4.000,— en vraagt hiervoor de goedkeuring van den Raad.

De heer S. ziet de noodzakelijkheid van deze aankoop niet in, vooral omdat de gemeente geen gereed geld heeft om de koopsom onmiddellijk te voldoen.

De Voorzitter antwoordt, dat algemeen betreurd wordt, dat niet reeds voor 25 jaren de grote belendende weide, nu in eigendom van den heer S. Kosten, alhier, door de gemeente tot eventuele uitbreiding van de algemeene begraafplaats was aangekocht en heeft danook gemeend deze goede gelegenheid niet te moeten laten voorbijgaan.

Ten slotte zegt de Voorzitter nog, dat een gedeelte van de perceelen tegen later vast te stellen koopprijs en conditiën als begraafplaats aan de Israëlietische gemeente zal afgestaan worden en vraagt hierop stemming. Met algemeene stemmen op een na — de heer S. stemde tegen — wordt de aankoop goedgekeurd en het volgende besluit genomen:

De Raad der gemeente Heerlen: Overwegende dat de openbare begraafplaats binnen zeer korte tijd te klein zal zijn, 1e wegens de te verwachten toename der bevolking en 2e wegens het toenemen der aanvragen voor bijzondere begraafplaatsen, die op zich zelf reeds veel ruimte eischen, terwijl tevens nog voor ieder dier begraafplaatsen 1 m² ongebruikt moet blijven om later gelegenheid te laten lijken bij te zetten.

Overwegende, dat de openbare begraafplaats door aankoop van perceel Sectie D No. 2533 wel voor 't oogenblik, maar niet voor de naaste toekomst genoegzaam is uitgebreid;

Overwegende, dat de Israëlietische begraafplaats te klein is, en het Israëlietisch kerkbestuur zich tot den Raad dezer gemeente heeft gewend met het verzoek, hetzelve tegen vergoeding der kosten, eene andere begraafplaats te verschaffen;

Overwegende, dat een uiterst gunstig gelegen terrein bestaande in huis en erf, benevens boomgaard en tuin, kadastraal bekend Sectie D No's 1751, 1749 en 1750 zeer geschikt en tot uitbreiding der algemeene en tot aanleg eener nieuwe Israëlietische begraafplaats, door sterfgeval te koop komt;

Overwegende, dat voor andere belendende perceelen buitensporig hoge prijzen gevraagd worden, terwijl deze perceelen Sectie D 1749 t/m 1751, betrekkelijk goedkoop te verkrijgen zijn.

Besluit bovengenoemde perceelen aan te kopen tegen de prijs van fl. 4000,—."

23 November 1898 vermelden dan de notulen: „Op een verzoekschrift der Israëlietische Gemeente ter verkrijging eener begraafplaats wordt toestemmend beschikt en besloten aan de Gemeente een gedeelte van het weiland, gelegen te Koolhoven, kadastraal bekend Sectie D No 1749 en wel een gedeelte, lang 33 Meter en breed 11 Meter voor onbepaalde tijd af te staan tegen eene vergoeding van 200 gulden onder voorwaarde, dat alleen daarop begraven mogen worden leden, behoorende tot de Israëlietische Gemeente, alhier."

Het Gemeentebestuur mocht met voldoening op de bereikte resultaten terugzien: 1. De Algemene Begraafplaats kon nu in de naaste toekomst worden uitgebreid. 2. De Joodse Gemeente kreeg haar eigen nieuwe begraafplaats. 3. Beide kwamen vlak bij elkaar te liggen.

Ook de Joodse Gemeente kon tevreden zijn, al lag de nieuwe begraafplaats iets verder verwijderd van de synagoge aan de Veemarkt - Wilhelminallein. Voor naamsverandering zie Bulletin 1951, afl. 3, p. 60-61. Het Joodse kerkgebouw lag niet naast Hotel Cloot — De Nieuwe Limburger, 3 aug. 1959 —, doch tegenover het tegenwoordige Grand Hotel. In het begin van deze eeuw was de situatie aldaar als volgt: Hotel Cloot hoekperceel — Bongerdspoel — Huis de Hesselle hoekperceel — Boekhandel Beeker — doorgang naar synagoge — De Botermijn, zaak in zuivelprodukten, alwaar het kerkgebouw achter gelegen was.

Anno 1922 telde de Joodse Gemeente alhier 58 leden. — Gedenkboek Par. Schoolver. Heerlen, 1914-1939 —.

In 1936 werd de nieuwe synagoge aan de Stationsstraat in gebruik genomen, die over de begraafplaats aldaar werd gebouwd, zodanig dat deze geheel intact bleef.

Anno 1939, vóór het uitbreken van wereldoorlog II, was de Joodse Gemeente alhier aangegroeid tot 150 leden.

Anno 1959 telde zij nog maar 50 leden. Medio september van laatstgenoemd jaar werd de inmiddels gerestaureerde Synagoge aan de Stationsstraat wederom in gebruik genomen. — De Nieuwe Limburger 3 augustus en 16 september 1959 —.

Zowel boven de toegangsdeur in de Stationsstraat als boven het hek bij de begraafplaats aan de Akerstraat bevindt zich de vijfpuntige ster.

Heerlen.

Jo HORST

DE BONGARD Het vergeten Kasteel

Eens de zetel der
Heerlijkheid Simpelveld en Bocholtz

De Bongard — in een oorkonde van 20 april 1330 *Pomerium* genoemd — is de stamburcht van het oud-adellijk geslacht *der van Bongard's*, die in hun blazoen een witte spar in een rood veld voerden. Zij waren Heren van Simpelveld en Bocholtz, van Wijnandsrade en Paffendorf en sedert 1356 erfkamerheren van Jülich. Het laag in een dal gelegen kasteel, zoals wij het heden kennen, dateert — behoudens latere verbouwingen — in hoofdzaak uit omstreeks het midden der 16e eeuw. In deze en ook nog in de 17e eeuw werden verscheidene Limburgse middeleeuwse burchten door nieuwe ruimere gebouwen vervangen.

Van de oorspronkelijke 4 machtige weerbare torens, heeft de Bongard er nog slechts één over. Op het einde van de vorige eeuw waren het er nog twee en was het complex rond omgeven door vijvers en watergrachten. Het gehele bouwwerk van baksteen en speklagen met de overblijfselen van de vroeger open arcadegalerijen met 6 rijkbewerkte zuilen en driekwartzuilen op de binnenplaats is een interessant voorbeeld van *de Maaslandse renaissance-architectuur*. De monumentale ingangspartij dateert nog uit de late gotiek.

Vele eeuwen — men mag wel zeggen van oudsher — was het kasteel in het bezit van de Heren van Bongard. *Zij waren tevens bij erfopvolging Heren van Simpelveld en Bocholtz*. Immers de *Vroynen van 1566* vermelden van Johan van Bongard, dat hij volgens „*langweilige usantie van synen voreltern, die als vorstenders ende superintendenten der gemeine ingesessenen Simpelfelt undt Bocholtz*” de plaats bekleedde als Heer der beide dorpen.

Een bekende telg uit het geslacht was o.a. *Stats* (Eustachius) van Bongard, die in 1296 als Gezant van de Duitse koning een belangrijke rol speelde aan het Hof van de Engelse koning Eduard I, de neef van Richard van Cornwall. In de geschiedenis dezer streken is een latere Stats van Bongard berucht geworden. Deze had n.l. met *de broers Reinard en Engelbrecht von Schönforst* en *Goedart von Schönau* deel aan de moord op Johan, Heer van Gronsveld, die op 25 augustus 1386 te Aken werd gepleegd. Tot zieleheil van de vermoorde, moest Stats in de kapel van het Gasthuis te Bocholtz een zoenaltaar stichten. Dit altaar was toegewijd aan *de H. Julianus*.

Door hun vele ambten en verplichtingen elders, vertoefden de Heren van Bongard slechts weinig op hun kasteel te Bocholtz. *Dit werd daarom bewoond en beheerd door een borggreef, c.q. rentmeester, zoals o.m. in 1572 door Leonard van Brachelen, in 1647 door Joannes Will*, die tevens

stadhouder van de Laathof van de Bongard en „*Gerichtsschreiber*” in het naburige Horbach was. Verder door *Joannes Kevers, Sr. Daniel Limpens, de schout van Simpelveld en Bocholtz e.a.*

Van zijn aanwezigheid op het kasteel geeft bijv. *Johan Werner van Bongard* blijk, wanneer hij o.m. in de jaren 1623, 1627, 1633 en 1634 optreedt als peter bij de doop van kinderen uit Bocholtz.

Op 19 mei 1623 overleed en werd vervolgens in Bocholtz begraven *Wilhelm von dem Bongardt zum Bongardt*. Zijn grafsteen bevatte het volgende opschrift: „*Anno 1623 den 19 May ist in Gott salliglich entschlaffen der woedler und gestrenger Wilhelm von dem Bongardt zum Bongardt des seel der Almechtige Gott gnedich sein wolle Amen*”. Links en rechts van deze tekst waren de volgende kwartieren opgenomen: *Bongard, Tork, Arkenteil en Nienrode en Maschereel, Cock van Opijnen, Oye en Boinenberg*. Het is zeer te betreuren, dat deze grafsteen als heraldische gedenkwaardigheid niet voor het nageslacht bewaard is gebleven. De Bongard was een leen (stokleen) van 's-Hertogenrade, dat aldaar in de loop der tijden werd verheven door *Werner van Bongard, Floris van Bongard, Johan van Bongard* (1564) en *Anna Margaretha van Bongard* (1641). Als de „*Generosa Domicella Clara Margaretha de Bongard*” fungeerde zij op 23 mei 1647 als meter bij de doop van *Clara Margaretha, dochter van het echtpaar Joannes Will en Joanna Forst*.

Door huwelijk van de erfgename Anna Margaretha van Bongard met Hans Caspar van der Leyen ging het kasteel met aanhorigheden aan dit laatste geslacht over.

KRONIEK VAN DER LEYEN

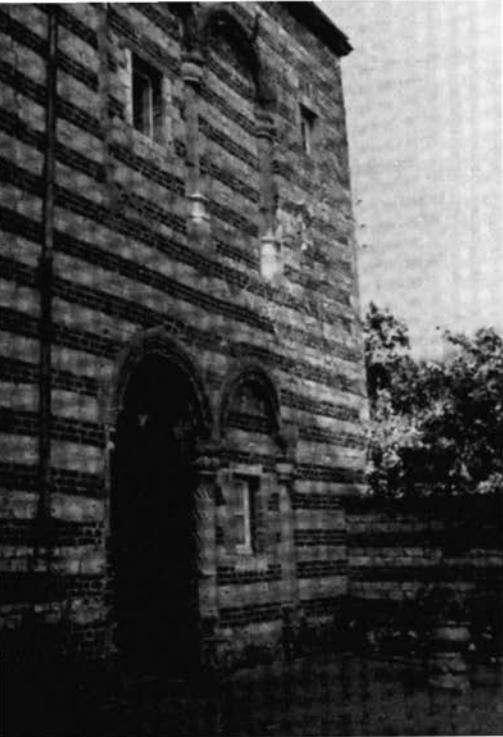
Aangezien de geschiedenis van de Bongard met betrekking tot het geslacht van der Leyen vrij uitvoerig maar ook ingewikkeld is en in verband daarmee voor het merendeel der lezers van dit tijdschrift waarschijnlijk toch niet zo interessant zal zijn, volsta ik hier met het geven van een kroniek:

Op 30 juni 1646 ontvangt *Johannes Will rentmeester, de Bongard* in leen namens *Lothar Ferdinand van der Leyen* en op 5 juli 1650 ontvangt de „*halffmen des Huys Bongarts*” het kasteel „*vor syn hirschap*”.

Op 18 april 1673 verheft de schout van Simpelveld en Bocholtz, *Sr. Daniel Limpens*, het kasteel krachtens volmacht van de *Vrijvrouwe Weduwe van der Leyen*, Vrouwe tot Simpelveld, Bocholtz etc. en in naam van *Carel Caspar van der Leyen*, Heer van Simpelveld, Bocholtz etc. nagelaten zoon van *Lothar Ferdinand van der Leyen* (\pm 1669).

Op 26 februari 1680 verkoopt de *koning van Spanje* aan genoemde *Carel Caspar van der Leyen* „*het recht ende actie ons competerende in de heerlijkheit van Simpelveld ende Bocholtz met alle justitie gelegen in den lande van 's-Hertogenrade...*” voor de som van 10000 ponden. Als gevolg van deze transactie mocht hij de heerlijkheid „*erfelijk en welijk ende onwederopelijk*” bezitten.

Krachtens volmacht van *Johan Eberhard von Leyen, Heer van Arienschwang Partenheim* etc. verheft op 14 mei 1692 *Barth. Kevers* na het

overlijden van wijlen Carel Caspar van ende totter Leyen de Bongard
Op 28 febr. 1692 verleent *Isabella Antonetta van der Leyen* (gehuwd met Johan Eberhard von Leyen) volmacht aan de *stadhouder Limpens* om in haar naam bezit te nemen van het adellijk huis Bongard met bijbehorende goederen, zoals haar broeder Carl Caspar van der Leyen — die op 20 februari heet „*doidt geschoten te sijn*” — dit huis en goederen bezeten heeft en waarvan zij de enige zuster en bijgevolg „*naturele erffgenaeme*” is.

Op 9 juli van hetzelfde jaar ontvangt *Petrus Radenheuber de Bongard* namens Henricus Ferdinand baron van der Leyen, Heer tot Nickenich en Carolus Casparus van der Leyen, Heer van Saffig en Carolus Casparus baron van der Leyen, Heer van Adendorff.

De 19e februari 1693 ontvangt *Sr Wilhelm Meyers* het huis namens Antonette von Lantsberg, geboren

van der Leyen. Op 27 maart 1699 is halfwin Lennart Schroers. *De advocaat Fierenschats* verheft op 18 aug. 1704 de Bongard bij volmacht van *Theodor François Joseph von Lantsberg*. Zijn echtgenote was overleden op 15 augustus 1703.

Peter Caspar Poyck, griffier van Bank en Heerlijkheid Simplveld en Bocholtz, verheft op 29 januari 1740 de Bongard bij volmacht van *Frederik Ferdinand graaf van der Leyen*, Heer van voormelde Bank en Heerlijkheid. Bij volmacht van de douairière van wijlen genoemde Frederik Ferdinand n.l. *Marie Charlotte Augusta gravin de Hatzfeld en Gleichen* verheft Arnold Wolter Hyacint de Limpens op 7 april 1761 het kasteel.

DE GESLACHTEN DE ROCHOW EN DE RODOAN

Op 30 juni 1773 verkoopt *de graaf François Charles van der Leyen*, mede namens zijn broers, de Heerlijkheid Simplveld en Bocholtz, met het kasteel aan de baronesse *Marie Barbe de Rochow*, geboren van *Grave*, woonachtig op het kasteel Oberhausen (Overhuizen, in het dialect *Tenoaveres*) te Bocholtz voor de som van 40.000 gulden. De nieuwe eigenaresse van de Bongard bezat reeds o.m. de tienden van Simplveld en Bocholtz. *Daarmede werd Overhuizen het kasteel en zetel der Heerlijkheid*. Terloops zij hier vermeld, dat bij Koninklijk Besluit van 23 november 1896 de gemeente Bocholtz een wapen werd verleend, waarin

Bocholtz is rijk aan vele oude huizen, die de herinnering aan een groots verleden levendig houden. Eens vormde deze plaats samen met Simpelveld een heerlijkheid met schepenbank in het land van 's-Hertogenrade.

Een belangrijk en voornaam huis dezer heerlijkheid was het kasteel Bongard. Het was tot 30 juni 1773 de zetel, m.a.w. het bestuurlijk centrum van de heerlijkheid.

naast de kerkpatroon de H. Jacobus de Meerdere niet het blazoen der van Bongard's, die vele eeuwen Heer van Simpelveld en Bocholtz waren, doch het blazoen der van der Leyen's. Dit blazoen bestond uit een paal van zilver in een veld van azuur.

Door huwelijk ging de Bongard over in het geslacht de Rodoan. Op 10 juli 1773 verheft *Jean Matthias Krotten*, procureur en koopman te Aken, namens Ferdinand Philip, graaf de Rodoan de Boussoit de Bongard.

Op 13 juli 1785 verheft *Sa. Hendrik Cox* het goed namens de gravin de Rodoan de Boussoit (Marie Françoise Gabrielle baronesse de Rochow, dochter van Edmond Ferdinand baron de Rochow en Marie Barbe van Grave, Vrouwe van Simpelveld en Bocholtz etc.). Een en ander was haar toegevallen na de dood van haar moeder op 5 november 1784.

DE LATERE EIGENAREN

Bij acte van 12 december 1881 werd tot openbare verkoop van de Bongard met aanhorigheden overgegaan door *Mr. A. J. Sassen*, rechter bij de Arrondissementsrechtbank te Maastricht als lasthebber van *Thérèse Françoise Jonkvrouwe van Panhuijs van Haeren, douairière van E. J. L. Sassen* alsmede van *Pauline Sophie Sassen*, gemachtigd door haar echtgenoot de *kapitein-adjudant J. A. K. H. W. Vogel*. Kopers waren Alphons J. H. Jonkheer Michiels van Kessenich te Nuth voor $\frac{1}{6}$ deel, Hortense Jonkvrouwe Michiels van Kessenich, echtgenote van Mr. Paul baron de Bieberstein Rogalla Zawadsky te Roermond voor $\frac{1}{6}$ deel, Clémence Jonkvrouwe Michiels van Kessenich, douairière van August Jonkheer de Zantis de Frijmerson te Luik voor $\frac{1}{6}$ deel, Julie Jonkvrouwe Michiels van Kessenich te Roermond voor $\frac{1}{6}$ deel, mr. Louis Jonkheer Michiels van Kessenich te Roermond voor $\frac{1}{6}$ deel, Frits baron de Bieberstein Rogalla Zawadsky te Maastricht in zijn hoedanigheid van voogd over zijn minderjarige kinderen René en Marie voor $\frac{1}{6}$ deel. De totale aankoopsom bedroeg f 87.000,—.

In 1886 komt voornoemde *Frederik Baron de Bieberstein Rogalla Zawadsky* als eigenaar voor.

In 1926/27 was eigenaresse *Marie Françoise Henriette Baronesse de Rogalla Zawadsky*, echtgenote van Jhr. mr. Frans Jacob Joseph Maria van Rijckevorsel, lid van Gedeputeerde Staten van Noord-Brabant, wonend op *het landgoed de Wamberg te Berlicum*.

Nadien kwam het goed in handen der familie Weichs de Wenne (Baarlo). De laatste jaren schijnt het kasteel zich te verheugen in een grotere belangstelling van geschiedkundige genootschappen.

H. DOHMEN

Geraadpleegd werden:

Archieven van het Land van 's-Hertogenrade en der Heerlijkheid Simpelveld en Bocholtz beide op het Rijksarchief in Limburg te Maastricht. Tevens werd geput uit het archief Weichs de Wenne.

STADHOUDERS EN LATEN
VAN DE LAATHOF VAN KASTEEL BONGARD VAN 1647 TOT 1710

Aan het kasteel Bongard te Bocholtz was eertijds een laathof verbonden. In het archief van het Land van 's-Hertogenrade, Spaanse Partage, bevinden zich onder de nrs 3143 en 3144 enige stukken op deze laathof betrekking hebbend.

Onlangs waren wij in de gelegenheid een ouder register te raadplegen, hetwelk ons voor dat doel welwillend ter beschikking werd gesteld door de Heer J. Baron de Weichs de Wenne te Geijsteren.

Het register, lopende over de jaren 1647 tot 1710, is getiteld: „Erb und Guttungs Buch hiehin zum Hauss Bongart gehörigen Laethoffs”. Het bevat een groot aantal akten betreffende aan- en verkopen en verpachtingen van huizen, weiden akkerlanden. Elke akte werd gepasseerd voor de stadhouder (die tevens rentmeester van de Heren van de Bongard was en die werd betiteld als laatschout c.q. stadhouder) en twee laten of laatschepenen (deze vertegenwoordigen de rechten van de laten). Van bedoelde stadhouders en laten geven wij thans de namen onder vermelding van de jaren waarin zij voorkomen.

Becker, Johan	1669.
Berge van den, Leonard	1679.
Bindels, Jan	1678, 1681.
Bindels Lenard	1681, 1703, 1709, 1710.
Brauwens (Brouers, Brouwers), Gerard	1665, 1670.
Brauwens, Hendrick	1683, 1694, 1704.
Cleijnen, Frans	1681.
Cleijnen, Peeter	1699.
Coenen	1652.
Cox, Micheel	1704 t/m 1706, stadhouder.
Crummel, Jacob	1664 t/m 1670, stadhouder
Custers, Johan	1649, 1654.
Duitschen, (Dutschen), Philip	1681, 1682.
Franssen, Werner	1669, 1670.
Gulpen van, Wolter	1696, 1698, t/m 1702, 1704, 1705, 1709, 1710.
Haldtvas, Wilhelmus	1662.
Hervers, Baldewinus	1660.
Houperets (Huperetz, Huppertz), Dirick	1654, 1661, 1665, 1669, 1672, 1673, 1675.
Houpperets, Alexander	1677, 1679, 1682, 1683, 1687 t/m 1689, 1693.
Hupperts, Jannen	1648.
Keulertz, Peter	1666.
Kevers, Barth.	1695, 1696, 1698 t/m 1702, 1704, 1705, 1709, 1710.
Kleinen, Bernardt	1664.
Klinckenberg, Wilh.	1649.
Krewen, Simon	1666.
Limpens, Daniel	1672, 1673, 1675 t/m 1677, 1679, 1681, 1683, 1687,

	1693 t/m 1699, 1701 t/m 1703, 1709, 1710, stadhouder.
Nevelsteijn, Gilgen	1675.
Niessen, Thissen	1665.
Ortmans, Lenard	1675 t/m 1677, 1679, 1683, 1693, 1694, 1696, 1699 t/m 1701, 1704, 1705.
Ploum, Peter	1669.
Prieckers, Alpher	1673.
Roosbaum, Hendrijck	1693 t/m 1695, 1697 t/m 1700, 1702.
Schiffartz, Herman	1649.
Schrodgers (Schroers), Peteren	1652, 1670, 1679.
Slaght (Slagt, Slaghs), Jan	1675, 1677, 1679.
Snieders, Andries	1663.
Snijders, Hendrick	1681.
Stallenberg, Barth.	1687, 1695, 1702, 1703, 1706.
Steijnbusch, Jan	1665, 1668, 1669, 1672, 1673, 1675 t/m 1677, 1679.
Steijnbusch, Wilhelm	1677.
Vaessen, Claes	1661 t/m 1663, 1665, 1667.
Vaessen, Jan	1699.
Vinckenbergs, Meissen	1666.
Vondeberg, Lenert	1669 (identiek met Leonard van den Berge vnd.?)
Wauben, Jan	1681.
Weerst van, Dionijs	1675.
Werst (Weerst) van, Johan	1681, 1683, 1696, 1700, 1704, 1706.
Will, Johan	1647 t/m 1649, 1651, 1652, 1660 t/m 1663, stadhouder.

De cliché's in dit artikel zijn welwillend ter beschikking gesteld door de Redactie van het Bedrijfstijdschrift „ANTRACIET” der N.V. Nederlandse Steenkolenmijnen „WILLEM-SOPHIA” te Speckholzerheide.

Historische Chroniek

A. NIEUWE UITGAVEN:

1. *Romaans in Limburgse aardrijkskundige namen.*

Verschenen is het proefschrift van ons medelid dr. P. L. M. Tummers: *Romaans in Limburgs aardrijkskundige namen* (Assen 1962, 124 blz.). Hierin onderzoekt hij een aantal plaatsnamen op hun woordsamenstelling. Bijzondere aandacht besteedt hij aan de romeinse nederzetting van Heerlen (blz. 7-8; 12-21). Samenvattend ontleen ik aan zijn uitvoerige beschouwingen het volgende: „... Met Weisgerber houden wij *Coriovallum* als de juiste vorm aan... Maar alle tot nu toe voorgestelde etymologieën verwerpen wij ten gunste van deze: *Coriovallum* is een afleiding van het Keltische *corio* „leger” met het Keltische suffix *-allo-*. De keltoloog Ch. Guyonvarc’h was zo vriendelijk ons over dit suffix mede te delen: *-allos* est en effet très bien attesté dans toute l’aire celtique. C’est un suffixe de dérivation primaire à sens multiples. Dauzat wijst dit suffix aan in *vassallos* „vazal” en in *Cantal*, naam van een gebergte in Auvergne *-allum*, de onzijdige vorm van *-allos*, is met het grondwoord verbonden door de overgangsklank *-v-*. Volgens Richter „kann w als Gleitelaut sowohl zwischen i-a als o-a immer wieder eingeführt werden”. Een voorbeeld hiervan vinden wij in de naam der *Bello-vaci*. De gedachte aan *vallum* „wal” zal ongetwijfeld bij deze inlassing een rol gespeeld hebben.

Voorts stelt de auteur, dat de tegenwoordige naam Heerlen geen enkel etymologisch verband heeft met *Coriovallum*. Deskundigen verklaren nl. Heerlen uit *har-ila*, *her-ila* „kleine trockene Anhöhe”, hetgeen evenwel niet op Heerlen past. Germanisering van het keltische woord *Coriovallum* kan door vertaling geschied zijn m.a.w. *hari-(alle)*, dat zich regelmatig verder kan ontwikkelen tot Herle-Heerlen.

Wij raden onze lezerskring ten zeerste aan van dit boek kennis te nemen. Velen zullen met voldoening de naamsverklaringen lezen van plaatsnamen en gehuchten met hun cultuurhistorische achtergronden.

L. v. H.

2. Monumentenlijst Limburg, deel I.

De Nederlandse monumenten van geschiedenis en kunst. Geïllustreerde beschrijving uitgegeven vanwege de Rijkscommissie voor de Monumentenbeschrijving. Deel V: de provincie Limburg, derde stuk: Zuid-Limburg uitgezonderd Maastricht, eerste aflevering (A-K); door W. Marres en J. J. F. W. van Agt; met inleidingen door J. M. van de Venne en dr. W. C. Braat; met afbeeldingen naar tekeningen van H. van der Wal en Th. Haakma Wagenaar en naar foto's van G. T. Dellemarre en anderen. Staatsdrukkerij- en Uitgeversbedrijf, 's-Gravenhage 1962.

Hierin worden o.m. de gemeenten Amstenrade, Bingelrade, Bocholtz, Brunssum, Eygelshoven, Heerlen, Hoensbroek, Jabeek, Kerkrade en Klimmen behandeld.

Wij verzoeken in het bijzonder uw aandacht voor het inleidend artikel van dr. W. C. Braat over de bewoning van Zuidlimburg in de romeinse tijd vanaf blz. 15-24. Aan romeins Heerlen worden enige alinea's afzonderlijk besteed (blz. 20-23), geïllustreerd met een plattegrond van romeins Heerlen naar prof. dr. J. E. Bogaers. Meer uitvoerig wordt Heerlen besproken vanaf blz. 239-266. Zeer fraaie foto's van de oude stadskern van Heerlen met kerk en hoofdomgrachting, van de romeinse thermen, van de z.g. Schelmentoren en de St. Pancratiuskerk in 1902, van diverse historische boerderijen zijn bij de „Platen" opgenomen onder de nrs. 214-239.

De Staatkundige geschiedenis van dit gewest wordt samenvattend behandeld door J. M. van de Venne, voorzien van twee toelichtende kaartjes.

L. v. H.

B. VERGADERING.

Jaarvergadering op 20 maart te Hoensbroek.

Tijdens de jaarvergadering van de Kring Heerlen van Limburgs Geschieden- en Oudheidkundig Genootschap, waarbij tevens de abonnees van de historische Kring „Het Land van Herle" waren uitgenodigd, op 20 maart jl., gehouden in de bovenzaal van de R.K. Openbare Leeszaal en Bibliotheek te Hoensbroek bij gelegenheid van de aldaar ingerichte tentoonstelling „Wie waren wij", hield de heer A. Bruyn, wetenschappelijk assistent bij de rijksdienst voor het oudheidkundig bodemonderzoek te Amersfoort, een lezing met lichtbeelden over

„DE PREHISTORIE IN LIMBURG".

Na deze zeer interessante voordracht, die door vele leden werd bijgewoond, volgde een rondgang langs de geëxposeerde voorwerpen onder leiding van enige leden van het tentoonstellingscomité. Een wél geslaagde avond.

L. v. H.